

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת לך לך, תשע"ב
מספר 939

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, תרח אבי אברהם... ויעבדו אלהים אחרים" יוסף פליישמן

הפסוק שבכותרת (יה' כד: ב) מלמד שאברהם נולד לאב ולאם עובדי אלילים והתחנך על ידם. יש להניח שגם למד אצל מורים וחכמים שלימדוהו את עיקרי האמונה בריבוי אלים. לימים הבין אברהם את אפסותה של האמונה באלילים וזכה להכיר בקיומו של בורא אחד לעולם, נצחי, כול יכול ומשגיח על היקום שברא. נראה לנו שבכובאנו להכיר ולהבין את דמותו ואישיותו של אברהם ואת המהפכה שחולל, טוב ונכון לדעת ולהכיר משהו מעיקרי היסוד של האמונה הפוליתאיסטית (אמונה באלים רבים), כדי להבין את חידושו.

בדרך זו הלך רמב"ם בחיבורו הפילוסופי הגדול "מורה נבוכים". בחלק ג (פרק כט) הוא סוקר את עיקרי אמונתה של "עדת הצאביה", שאותה ואת חיבוריה הכיר היטב. הרמב"ם מתאר גם את ספריהם ואת עיקרי אמונתם באלים השונים, מתפלמס עם אמונותיהם ודעותיהם ועם הסיפורים שבהם. הוא יודע שכמה מספריהם אבדו, ואף על פי כן לדעתו:

אלה המצויים בידינו היום כוללים את רוב דעותיהם של הצאביה ומעשיהם, אשר חלקם מפורסם היום בעולם, כלומר, לבנות מקדשים ולהציב צורות ממתכת יצוקה ומאבן בתוכם, ולבנות מזבחות ולהקריב עליהם או קורבנות או מיני אֶקָל, לקבוע חגים, ולהתכנס לתפילות ולמיני פולחנות במקדשים אלה. הם קובעים בהם מקומות מקדשים מאוד שקוראים להם "מקדש הצורות השכליות", ומציבים צורות על ההרים הרמים (דב' יב: ב) ומקדשים אותן אֶשְׂרוֹת, מציבים מצבות, ודברים אחרים שאתה עתיד לדעת אותם מתוך הספרים שהסבתי את תשומת-לבך אליהם.

מדוע כה חשובה בעיני רמב"ם הכרת הספרות של עובדי אלילים וידיעת דעותיהם הנפסדות? כך הוא משיב על שאלה זו: "הכרת אותן דעות ואותם מעשים היא שער גדול מאוד אל הבנת טעמי המצוות, כי שורש תורתנו כולה וצירה אשר עליו היא סובבת הוא מחיית אותן דעות מן הלבבות ומחיית אותן עקבות מן המציאות... זאת היא הכוונה הראשונה לכלל מכלול התורה".

בדבריו אלה לימדנו הרמב"ם כלל גדול: חשוב ביותר להכיר ספרות אלילית רלוונטית ללימוד סוגיות בתורה, משום שניתן ללמוד ממנה על האמונות והדעות של עובדי עבודה זרה, ומהלך זה הוא "שער גדול מאוד אל הבנת טעמי המצוות". לאור דבריו נבקש לעמוד על תפיסת הפסל באמונה האלילית, על מנת שנוכל להבין את חידושו של אברהם אבינו ביתר העמקה.

בימינו, לאור הממצאים הארכיאולוגיים הרבים מאוד שהתגלו במרחב הגיאוגרפי-תרבותי שבו חי אברהם, עד אשר עקר בגיל 75 לארץ כנען במצוות ה', ניתן להכיר ביתר דיוק את התרבות הפוליתאיסטית הענפה. לאור תעודות אותנטיות הכתובות באכדית בכתב היתדות, שקרוב לוודאי הייתה מוכרת היטב לאברהם, נסקור את עיקרי האמונה הפוליתאיסטית בפסלים. להלן נתמקד בשני אספקטים עיקריים בלבד: מהות הפסל והזנת האלים.

* פרופ' פליישמן הוא מרצה במחלקה לתנ"ך באוניברסיטה. תחומי ההתמחות העיקריים שלו הם: חקר התנ"ך לאור המזרח התיכון הקדום, חוק ומשפט בתנ"ך ותקופת שיבת ציון. לאחרונה התפרסם ספרו: *Father-Daughter Relations in Biblical Law*, Bethesda, Maryland 2011.

הקושי הראשון והגדול ביותר שחייב הפוליתאיסט לפתור הוא כיצד נהפך פסל שהוא מעשה ידי אדם לאל השולט באדם? לשון אחר, כיצד ניתן לייחס אלוהות ל"צורות ממתכת יצוקה ומאבן", כפי שהגדיר הרמב"ם את הפסל? את התשובה העיקרית לקושי זה ניתן להסיק מכתובת אכדית מהמאה התשיעית לפנה"ס, שעניינה כינון מקדש שנבנה מחדש אחרי שחרב.¹ הניתוח שאציג כאן מבוסס על שיעוריו של פרופ' משה גרינברג ז"ל שלא פורסמו.

היחס בין האל לצלמו - הפסל אינו גוף שהאל מתגשם בו. עלינו לדמות אחדות מיסטית; הצלם נהיה מה שהוא מציג, האל, מבלי להגביל במשהו את האל, הנשאר טרנסצנדנטי. הצלם חדל מלהיות עץ ארצי, אבנים ומתכות יקרות, הוא חדל מלהיות מעשה ידי אדם. כיצד הפכו החומרים שמהם עשוי הפסל למופשטים? האדם המסופוטמי האמין שהמרת-מהות חלה בפסל באמצעות טקס דתי מיוחד הנקרא טקס "רחיצת הפה" שתוצאתו הייתה שהצלם נהיה אלוה – האל שהוא מציג.

ראשי הפרקים של טקס "רחיצת הפה", כפי שתואר בכתובת, הם: מנקים את בית המלאכה, טמאים יוצאים ממנו, מעמידים את הצלם המכונה 'לוח' בחדר לעצמו, מכינים את חומרי הטקס ומקדשים אותם בברכה, זוכחים איל ונוסכים בירה, קושרים חוט או אריג שני סביב ידו הימנית של הצורך, והכוהן המשמש "כורת את היד" (השני מסמל דם). הצורך נשבע: "האל... של הצורפים, באמת עשה אותו; אני לא עשיתי אותו". כיוצא בזה אומר ונשבע הנגר.

משמע: היות הפסל מעשה ידי אדם מתבטל.

נאמר לצלם שלוש פעמים: "מהיום לך אל... אביך... ישמח אביך לראותך", ומביאים את הצלם אל שפת הנהר כשבדרך שרים: "גדול צמחת, צמחת, העץ בתוך היער".

משמע: מעתה תשוב אל מוצאך אל מימי ההשקאה – אָאָה – שגידלוך.

הצלם מוצג על מחצלת קנים, ופניו אל מבוא השמש. מגישים מנחות לאלים חשובים ומשליכים את סמלי אאה אל הנהר ועמהם משור ומפסלת.

משמע: כלי המלאכה שבים אל מוצאם, אל אָאָה המתגלם באל-אומנים.

מבצעים "רחיצת הפה" על הצלם ומביאים אותו אל כרם סמוכה. שמים אותו במחסה קנים ופניו אל מזרח השמש. **משמע: הצלם בין העצים מקום לידתו צופה ללידתו.**

הכוהן יורד לנהר, מגיש מנחה ונסך, אומר לחש, ממלא אגן מי-קודש ומביאו אל בית אלת הלידה. הוא מערב באגן צמחים, אבנים יקרות ומיני מרקחת טובים ויוצק את התערובת לחללה של עריבת עץ אשל (עץ מובחר לעשיית פסילים). את העריבה הוא מניח על לבנת אלת הלידה ומגיש מנחות גם לאלים אחרים תוך אמירת לחשים בשבח עץ האשל.

משמע: מי הנהר הם זרמת האב אָאָה ועריבת האשל היא רחם האם- העץ היולדת את הפסל על אָבני אלת הלידה, בנוכחות קהל אלים, בלילה. הפסל נוצר אפוא במרום ויופיע בבוקר.

לבוקר נערכים שולחנות וכיסאות ומסתור עשוי אריגים על שפת הנהר לאלים שונים. הכוהן שר לחשים ומהלל את כוחו המחיה של אָאָה לרגל לידת בנו ושר מזמור ליום הבא. "אחר שהלך, בחוצות" הפסל מגיע על שער מקדשו ומקבל מתנות. מביאים אותו פנימה ומושיבים אותו על מכונו בדביר לשירת "ארוחת הערב השמימית". 'לחם אלהות' מוגש אל הפסל.

בתרבות האלילית המסופוטמית האמינו שהאלים זקוקים למזון לשם קיומם, ועל כן יש להקריב להם קרבנות וכך לזון אותם. גם כאן היה על המאמין לפתור בעיה מהותית – הם ראו במו עיניהם שמהמזון שהוגש לאלים לא נגרע דבר, ואם כן, כיצד הניחו שהם אכלו אותו?

נססה להציג את התשובה הפוליתאיסטית הקלאסית לשאלה זו. גם תשובה זו מתבססת על מקורות מסופוטמיים אותנטיים, ולכן ההצעה/התשובה אינה בגדר השערה בעלמא.

הזנת האלים כיצד? ממקורות רלוונטיים יש להבין שלפסילים הוגשו בדר"כ שתי ארוחות ביום. הראשונה והעיקרית הוגשה בבוקר, עם פתיחת המקדש, והאחרת בלילה, כנראה סמוך לסגירת דלתותיו. בכל ארוחה שתי מנות – 'עיקרית' ו'שנייה', שנבדלו בכמותן יותר מבתוכן.

למנה ראשונה הביאו שולחן והציגוהו לפני הפסל והגישו מים בקערה לנטילת ידיים. כמה מיני נוזלים ונוזלים למחצה ניתנו בכלים מתאימים על השולחן בסידור קבוע. חתיכות בשר מסוימות באו כמנה העיקרית. לבסוף הביאו פרות בסידור יפה. מנגנים ניגנו, והדביר קוטר כדי להפיג את ריחות המאכלים. פינו את

¹ T. Jacobsen, "The Graven Image", in P.D. Miller & others, *Ancient Israelite Religion*, 1987, pp.15-32.

השולחן והגישו מים אחרונים לפסל לקינוח אצבעותיו. חשוב להדגיש שלאחר שהוגשו המנות לפסל הן נישאו לשולחן המלך. מתברר שמגע המאכלים עם הפסל נתן בהם ברכה העשויה לחול במי שיאכל אותם, והאוכל היה תמיד המלך.

באכילת האל את ארוחתו רואים המרת חומרי המאכל במקור כוח שנצרך לאל בשביל שיתפקד כראוי. כשם שהיסוד החומרי בלט ביצירת הפסל, כך האכלתו: כאן המיסתורין המרכזי הנותן טעם למעשי הפולחן. הגישו אוכל לפני הפסל והניחו שהוא אכל אותו בסיקור עיין בלבד. לחלופין הניפו את המאכל תנופה חגיגית לפני עיניו הלטושות.²

אברהם אבינו הבין בשכלו את האווילות שבאמונות הרווחות הללו. הוא ידע שהפסלים הם עץ ואבן ותו לא, וטקסים כאלה ואחרים אינם ממירים את מהותם. הוא הבין שהאלים אינם יכולים לאכול משום שהם עצמים דוממים. נראה לנו שהלומד את דרכו של אברהם העברי שעבר מעולם אלילי לאמונה בקב"ה, ימצא עניין בממצאים אותנטיים אלה מארץ מוצאו. אברהם התמודד עם אמונות ודעות מורכבות ועם תפיסות עולם שגם הפן הפילוסופי לא נעדר מהן, אף שחי בתקופה שלפני הפילוסופיה. אכן, בעבר הנהר ישבו אבותינו מעולם, תרח אבי אברהם ואבי נחור ועבדו אלוהים אחרים, אך דווקא במרחב זה צמחה האמונה בקב"ה.

² לעדויות לעיל ראו: A.L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, revised by E. Reiner, 1977, pp. 188-193. * קוראים יקרים, אודה לכם מאוד אם תואילו לחוות דעתכם על המאמר לכתובתי: joseph.fleishman@biu.ac.il

* הרב זולדן הוא מפקח מרכזי להוראת תלמוד ותושבע"פ בחינוך הדתי ומרצה במדרשה לנשים באוניברסיטה.